

הרב מרדכי ברויאר

עם ומדינה במשנת יצחק ברויאר

שלילת הציונות היתה מעיקרי תודעתו הלאומית של יצחק ברויאר. בכך — ולא בעצם שלילת הציונות — נתייחדה משנתו. הוא לא ראה בציונות רק סכנה לקיום התורה, אלא הוא ראה בה סכנה לקיום העם היהודי. והוא שלל את הציונות מבחינה לאומית, ולא מבחינה דתית.

העם היהודי הוא "עם התורה". סיסמה זו נולדה בבית מדרשו, והיא ממצה את כל הכרתו הלאומית. היא שלא אפשרה לו כל שותפות עם מוסדות התנועה הציונית. עלינו להבין את טיבו של "עם התורה", כפי שהוא נתפס במשנתו של יצחק ברויאר.

לא כאן המקום להגדיר את המושג "עם". קולמוסים נשתברו ודיונות גשתפכו, — ועדיין הגדרתו שנויה במחלוקת. משום כך נסתפק כאן בציון שני האספקטים העקרוניים של המושג, — תהא הגדרתו אשר תהא: אין עם בלי תודעה לאומית וכי התודעה הלאומית מלכדת יחידים והופכת אותם לגוף לאומי. גוף זה ניתן ברצון לאומי, הבא לידי ביטוי במחשבה ובע"ש, — בספרות, באמנות ובמדיניות. ורק על יסוד התודעה והרצון הלאומי אנחנו רשאים לדבר על גוף לאומי חי. ואף על פי כן אנחנו מוצאים שה"אומה כוללת גם יחידים שאינם שותפים כלל לאותה תודעה לאומית; שהרי היא כוללת גם שוטים ותינוקות, הנטולים כל תודעה של שותפות עם אחרים.

כך אנחנו מגיעים אל אותם שני היסודות, המפרנסים את ההויה הלאומית: הנתונים האובייקטיביים מזה — והתודעה הסובייקטיבית מזה. כי התודעה הלאומית המלכדת את העם תלויה בנתונים חיצוניים: בקרבת גזע, אחדות שפה, שותפות גורל הסטורי — ועל הכל: במולדת ארצית משותפת. נתונים אלה יוצרים את התודעה ואת הרצון הלאומי, שרק בהם מתלכדים היחידים לעם. אך משנתלכד העם בכח תודעתו, הרי הוא כולל במסגרתו את כל היחידים, המצויים באותם נתונים: כל הקרובים אליו בגזע ובשפה, כל השותפים עמו בגורל ובמולדת, כולם הם בני אותה אומה; שהרי כולם

שותפים לאותם נתונים, היוצרים — בתנאים רגילים — את התודעה הלאומית.

משום כך הבא להגדיר את ההויה הלאומית, חייב להבחין בין האומה לבין בניה. האומה מתלכדת רק בכח התודעה הלאומית; אך ההשתייכות הלאומית של היחידים איננה תלויה בתודעה סובייקטיבית, אלא בנתונים אובייקטיביים. ומכאן ערכם של הנתונים החיצוניים, הנחשבים כסימני היכר של ההויה הלאומית: הם יוצרים את התודעה הלאומית, המלכדת את כלל האומה; והם קובעים גם את מעמד היחידים ואת השתייכותם לכלל האומה.

דברים אלה אמורים בכל העמים, וגם העם היהודי בכללם; ואין עם ישראל נבדל מן האומות אלא בנתונים החיצוניים של הווייתו הלאומית. מה הם איפוא הנתונים החיצוניים, היוצרים את התודעה הלאומית של ישראל — והקובעים יחד עם זה את השתייכות היחידים לאומה?

"היום הזה נהיית לעם" — פסוק זה מבטא את כל משנת "עם התורה" של יצחק ברויאר. לא אחדות של גזע ושפה, לא שותפות גורל ומולדת יצרו את התודעה הלאומית של ישראל, ולא הם הקובעים את השתייכותו הלאומית של כל יחיד. כי ההויה הישראלית נקבעה למרגלות הר סיני. שם כפה הקב"ה על ישראל הר כניגית וכך הפך אותם מהמוני יחידים לאומה. ואומה זו איננה אומה ארצית, המפרנסת את תודעתה מנתונים ארציים; אלא היא אומה על-טבעית, על-הסטורית ועל-משפטית. קורותיה תלויות ברצון האלהי, שהוא למעלה מחוקי הטבע וההסטוריה, מעשיה תלויות במשפט האלהי, שהוא למעלה מכל משפט אנושי ארצי.

מעתה כפיפות היהודי למשפט התורה היא הנתון החיצוני של הווייתו הלאומית. היא עובדה ומציאות, כדרך שגזע ומולדת הם עובדה ומציאות. משום כך כל אדם שהוא כפוף למשפט התורה, על כרחו הוא יהודי, ירצה או ימאן; על כרחו הוא בן ל"עם התורה", שהרי הוא שותף לעמו ב"מולדתו" הנצחית. ואף על פי כן עדיין אין בכל אלה כדי ליצור אומה יהודית. ששים רבוא הכפופים לתורה אינם אלא ששים רבוא יחידים; שהרי חסרים הם תודעה לאומית, המלכדת אותם לאומה. אך אם הכפיפות לתורה נתקבלה בתודעה, והיא משלהבת את הדמיון ומשעבדת את הרצון, הרי כאן אומה בעלת תודעה לאומית, המודרכת על-ידי רצון לאומי. אומה זו נוצרה על-ידי בניה הנאמנים לה; אך היא כוללת גם את בניה המתנכרים לה. הבנים הנאמנים יוצרים את אומתם — שהרי תודעתם מתפרנסת מן הכפיפות לתורה; הבנים המתנכרים כלולים באומתם, — שהרי גם הם כפופים למשפט התורה.

תפיסה זו של הלאומיות היהודית איננה מאפשרת כל שותפות עם התנועה

עם ומדינה במשנת יצחק ברויאר

הציונית. אילו הסתפקה הציונות רק בתכניות מעשיות של בניין הארץ וקביוצ גלויות — היתה זו רק בגדר שאלת הלכה. גדולי ישראל היו צריכים להכריע, אם מותר לסייע לעוברי עבירה לצורך המטרה הקדושה של יישוב ארץ ישראל. אך לא זו היתה הבעיה. כי ההסתדרות הציונית ביקשה לייצג את העם היהודי, השב למולדתו ההסטורית. אלא שהיהודים הציוניים לא יכלו כלל לייצג את העם היהודי. היו אלה יהודים "על כורחם", הכפופים על כורחם לתורה. אך תודעתם לא הכירה באותה כפיפות, ורצונם לא הודרך על פיה. דבר לא היה להם ולתודעה לאומית יהודית. משום כך כיהידים הם היו יהודים, כציבור התלכדו לעם לא יהודי!

הגיון הברזל של הטיעון הזה איננו סובל כל פשרות. לא יעזרו זכויותיה של התנועה הציונית ולא אהבת השלום של רודפי שלום. כל אלה לא הפכו את השקר לאמת. כי התנועה הציונית מייצגת עם שאיננו זהה עם העם היהודי. תודעתו ניוונה מנתונים ארציים; אחדות הגזע ושותפות הגורל מפרנסים את רצונו הלאומי. עם חדש מחפש את מקומו על בימת ההיסטוריה; כל חבריו הם יהודים — והעם כולו הוא ציוני!

וכך שתיים רעות עשתה התנועה הציונית: אין דיהיה שהיא בוגדת בעם היהודי ומקימה במקומו את העם הציוני. אלא שהיא גם מזהה את העם הציוני החילוני עם עם התורה הנצחי. וזהו זה של שני העמים הוא כפירה במהותו של עם ישראל — וגם שקר הסטורי גם!

וכאן נתלכדה אמונתו הדתית של יצחק ברויאר עם תפיסתו ההסטורית העמוקה. אמונתו לא יכלה לשאת את המחשבה, שישראל הם עם ככל העמים. עם יהודי חילוני איננו יכול להיות נושא של התורה האלהית. כי לא העם היהודי יצר את התורה, אלא התורה יצרה את העם היהודי. מרגלא היתה בפיו: שקר בפני האומרים שישראל בלי תורה הוא כגוף בלי נשמה. לא כי, אלא "ישראל בלי תורה הוא — אפס. אף גופו לא נמצא".¹

אך כדרך שהיה זה עיקר באמונתו הדתית, כך היה זה עיקר בתפיסתו ההסטורית. עם יהודי ארצי חילוני — לא היה ולא נברא. לא בכח אחדות הגזע והמולדת עבר ישראל את כל מוראות הגלות; לא נתונים ארציים ליכדו את הגולים הפזורים ונטעו בלבם תודעה לאומית. כל אלה — אם היו אי פעם — כבר התמוטטו באלפים שנות הגלות. ורק ה"מולדת" האלהית — הכפיפות למשפט התורה — נותרה כמלט לשבטי ישראל.

משום כך שלל יצחק ברויאר את הציונות גם מבחינת סיכוייה להתגשם. כי הקמת העם הציוני איננה רק בגידה בעם היהודי, וזיהוי שני העמים

1 מוריה, עמ' 66.

איננו רק כפירה ושקר הסטורי. כי הבגידה איננה אפשרית — והשקר אין סופו להתקיים; קושטא קאי, שיקרא לא קאי!

אכן אם תבוא הציונות להגשים את רעיונה, יהיה עליה להתגבר על שלושה מכשולים: יהיה עליה לברוא עם ציוני חדש יש מאין! עם זה יבקש את הכרת האומות, והללו אף יעניקו לו מולדת; ולבסוף יתקבל גם השקר הגדול: העם הציוני יודהה עם העם היהודי — בעיני עצמו ובעיני העולם. כל אלה הם המיונות תעתועים שאין להעלות אותם על הדעת.

אולם כל הדמיונות האלה הפכו למציאות. חלקם התגשם עוד בימיו של יצחק ברויאר — חלקם התגשם בימינו. יצחק ברויאר עצמו הרגיש בדבר, אך לא היתה לו כל אפשרות ליישב את הדברים. בחריפותו האינטלקטואלית לא יכול להתכחש לאמת העמוקה של משנתו; בחושו ההסטורי לא יכול להתעלם מן העובדות שטפחו על פניה. בסתירה זו שבין המשנה לבין המציאות נעוצה הטרגדיה האישית של יצחק ברויאר.

בשלושה פרקים חזה יצחק ברויאר את כשלון התנועה הציונית. הפעם הראשונה היתה בשנת 1904 — לאחר פטירתו של הרצל. במאמר הערכה שכתב לזכרו הגדיר את הציונות כאוטופיה; עם מותו של הרצל עתידה גם היא להתבטל.

הערכה זו נתגלתה כטעות; אך לא היתה זו רק טעות בחיזוי העתיד, שכדוגמתה מצויה אצל אנשים גדולים. אלא היתה זו טעות, הקשורה בעצם משנתו הלאומית. חזונו של הרצל מוכרח להיות אוטופיה! אילו בא רק לעקור את התורה, היינו תולים את תשועתנו בחסדי שמים. אך הן הוא בא לייסד אומה חדשה, עם לא יהודי, עם ציוני! אך מי שמע שאדם מייסד אומה חדשה? זו אוטופיה שאין לה שחר! הציונות לא תתגשם — לא מפני שהיא נוגדת את יסודות אמונתנו — אלא מפני שהיא סותרת כל תפיסה הסטורית מדעית.

אולם בשנת 1917 ידע יצחק ברויאר, שהערכתו לא התגשמה במלואה. המוני יהודים הלכו שולל אחרי דמיון התעתועים הציוני. הלכו והקימו אומה חדשה בכח תודעה לאומית שנבראה יש מאין. אך באותה שנה עדיין לא הוקם חבר הלאומים, ואומות העולם טרם אמרו את דברם. משום כך יכול היה להעלות על הדעת, שכנס השלום שלאחר המלחמה לא יקבל את הטיעון הציוני; שכן "עקרון ההגדרה הלאומית איננו מייסד אומות; אלא הוא מאפשר לאומות קיימות לפתח את תרבותם המורשת בעבר". משום כך "אם ירצה כנס השלום לרדן בעם ישראל, יהיה עליו לשמוע את קולה האמתי של האומה היהודית"; ואילו "הציונות איננה רשאית לדבר בשם עם ישראל"; "אף אין היא יכולה לטעון בשם עקרון ההגדרה הלאומית;

עם ומדינה במשנת יצחק ברויאר

שהרי עקרון זה דק מגן על תרבות לאומית קיימת; אך אין הוא עוסק בייסוד תרבות חדשה".²

גם הערכה זו נתגלתה כטעות. בשנת 1925 כבר ידע יצחק ברויאר, שטענתו לא נתקבלה על דעת האומות. אף הן הלכו שולל אחר דמיון התעותועים הציוני; והן הכירו בעם, שהוקם בידי הציונים, ואף הסכימו להקים לו בית לאומי.

באותה תקופה ביקר יצחק ברויאר בארץ. בביקורו ראה גם את ההתיישבות החדשה של החלוצים. "חלוצים אלה הם טיפוס מוזר. עוד אבותיהם היו ברובם נאמנים לתורה. אך בהם כבר ניכרת פעולת החינוך הציוני. ... הם התכחשו לעבר שבלבם, הסירו מדעתם את הרוחניות, שהביאה רעה על האומה. באהבה קנאית התמזגו עם אדמת הטרשים, למען יצמח ממנה דור חדש: דור בריא ועו, חזק כפלדה, פניו אל המציאות, שרשיו באדמה, ועורפו פונה לשמים: האומה הציונית! ... בהתמסרותם הקנאית לאדמה עלולים הם להניח יסוד לעם חדש — עם ארץ ישראלי. אולי אף יפתחו תרבות חדשה — מן ההתחלה הפרימיטיבית של הווי איכרים. אך שוב לא יהיה זה עם 'יהודי', ולא תהיה זו תרבות 'יהודית'. כי הבית הלאומי יהיה סוף העם היהודי".³

הנה זה כל מה שנשאר מן התחזית ההסטורית של משנת "עם התורה": הציונות היא עובדה. הבית הלאומי הוא עובדה. אך מה עתיד הציונות בבית הלאומי? התוכל הציונות להזדהות עם היהדות? לפי משנתו של יצחק ברויאר, העם הציוני לא יוכל להישאר יהודי.

אולם גם הערכה זו נתגלתה כטעות. אולי זה גדול הנסים של תקופתנו: העם הציוני לא ניתק מן העם היהודי, והיהודים לא נתפלגו לשתי אומות. משנת "עם התורה" לא נתקיימה כמציאות הסטורית — ועדיין ישראל הם גוי אחד בארץ!

מי מייצג היום את שיטת "עם התורה"? בציבור החילוני השיטה מיוצגת על ידי הכנענים; ואילו בציבור הדתי היא מיוצגת על ידי נטורי-קרתא. שני הזרמים האלה ניכרים בתלישותם מכלל האומה. בקיומם התלוש הם מציגים שיטה שהמציאות טפחה על פניה.

הכנענים הם תלמידיו החילוניים של יצחק ברויאר. בהבדלתם בין "עבריים" לבין "יהודים" הם מגדירים את העם היהודי כ"עם התורה". אך כלל הציבור החילוני רחוק מלהזדהות עם הכנענים. אמת, בעיית ה"תודעה היהודית"

2 Judenproblem, עמ' 67, 92.

3 Das Jüdische Nationalheim, עמ' 40-42.

היא בעיית הבעיות של הציבור הזה; והכנעניות היתה זמן רב סכנה ממשית לאחדות העם היהודי. אך דומה היום, שהכנעניות עברה מן העולם. היא אולי הקרבן העיקרי של מלחמת ששת הימים. כי העם היהודי בכל מקומות מושבותיו זיהה תודעה יהודית עם תודעה ציונית; מלחמת המדינה על קיומה הוכרה בלב כל כמלחמת העם היהודי; ואילו הכנעניות נתגלתה כאידיאה תלושה, שאין לה בישראל לא שורש ולא ענף!

וכעין זה אנחנו מוצאים ביהדות הדתית. כי נטורי קרתא הם תלמידיו הדתיים של יצחק ברזיאר. בהבדלתם בין "ציונים" לבין "יהודים" הם מגדירים את העם היהודי כ"עם התורה". אך כלל הציבור הדתי רחוק מלהזדהות עם נטורי קרתא. אמת, יהודים דתיים מתלבטים באותה בעיה. בינם לבין עצמם הם מדברים לפעמים על "גויים" — ומתכוונים ליהודים לא-דתיים; והרי כאן כעין הזדהות עם משנת "עם התורה" של נטורי קרתא. ואף על פי כן נראה, שההזדהות היא שטחית ביותר: היא מכירה בבעייה, — אך אין היא מודה בפתרון.

מעניינת, מבחינה זו, עמדתו של הרב מפוניבז'. בשעתו התנגד למונח "עם התורה" ואף קבע את התנגדותו בפני יצחק ברזיאר; שכן "אסור להשתמש בביטוי מחדש שאין לו מקור בדברי הראשונים".⁴ בויכוח זה יש שני צדדים עקרוניים: מחד: "עם התורה", שהוא תמצית כל שיטתו של יצחק ברזיאר, הוא יצירה שנתחדשה בבית מדרשו. מאידך: היהדות הדתית לא קיבלה אותה שיטה. אכן אילו נתקבלה השיטה ביהדות הדתית, היה "עם התורה" צריך להיות שגור בפי גדולי ישראל ובפי הדיוטות של ישראל. אך בישיבות אין הוגים בו, בבתי כנסת ובבתי מדרש אין דורשים בו. ובשעת מבחן של סכנה מתגלה מה שטמון במעמקי הלב: התודעה היהודית של יהודי-בית-המדרש מודה באורח פלא עם התודעה הציונית.

יצחק ברזיאר ידע בסוף ימיו שתורתו לא כבשה את הלבבות. את כשלונו תלה בחסרונות אישיים.⁵ אך אין זו אלא ענוותנות יתירה. כי העם הציוני הזדהה עם העם היהודי — והרי כאן פירכא לעצם השיטה. "מדוע לא התעלמה ההסטוריה מן הטירוף הזה? כלום האחדות הלאומית של היהודים היא טעות של ההסטוריה? ההסטוריה איננה טועה. רק בני אדם טועים".⁶

הבעייתיות של משנת "עם התורה" מתגלה גם במישור אחר; שכן שיטת

4 שמעתי מפי אבי מורי פרופ' שמשון ברזיאר ז"ל.

5 Mein Weg (בכתב יד).

6 Judenproblem, עמ' 69.

עם ומדינה במשנת יצחק ברויאר

"עם התורה" קשורה קשר הדוק עם שיטת "תורה עם דרך ארץ". וכאן יש להקדים הקדמה קצרה.

התורה איננה רק "דת" המתבטאת במצוות ואיסורים, אלא היא מבקשת לשלוט בחיים ולעצב את החיים. רצונה לחדור לכל פינה של חיי האדם ולהעלות בכל מקום את החול לקודש. משום כך לא ניתנה לכת דתית המסתפקת בקיום מצוות הדת; אלא היא יצרה לה עם, כבשה לה ארץ והקימה לה מדינה. העם בארצו במסגרת מדינתו יחיה חיים לאומיים שלמים; אך לא נבראו כל אלה אלא למען התורה — להיות "לחם אשה" לה."

מעתה כל הרצונות הלאומיים של עם ישראל תלויים בשאיפה ל"שלטון התורה". "חפץ הקיום" ואהבת המולדת נובעים מן הרצון להשלים את התורה. כי התורה זקוקה לעם ולמדינה כדי לקדש אותם בקדושתה; ולא למען עצמנו אלא למען התורה אנהנו מוסרים את נפשנו על קניינינו הלאומיים.

אך מיום שגלינו מארצנו, גם הקב"ה וגם תורתו הם בגלות. שוב אין התורה שולטת על ארץ, אלא על בית כנסת ועל בית מדרש. ודבר ה' איננו שולט במדינה, אלא בגיטו הנתון לחסדי אומות. משום כך אנחנו מתגעגעים לחזור לארצנו כדי להחזיר לתורה את ארץ שלטונה; אנחנו מבקשים לחזור ולהקים את מדינתנו כדי להשליט בה את רצונו של מלך מלכי המלכים. כי רצוננו לפדות את השכינה מגלותה; על גלות השכינה כל תפילותינו ודמעותינו.

בתפיסה זו טמונה כל הבדידות הטרגית של יצחק ברויאר. בודד היה בין חבריו במפלגתו. כי הללו לא ראו ערכים "דתיים", אלא במצוות הכתובות בשלחן ערוך; ואילו ערכים "חילוניים" — כגון ארץ, צבא, מדינה — לא יכלו להלהיב את דמיונם. יצחק ברויאר ראה בכל אלה "לחם אשה לה"; הוא דרש להרתם לבניין הארץ כדי להוסיף "דרך ארץ" לשלטון התורה, ואילו חבריו עמדו מנגד. לכל היותר הסכימו שיש גם מצות "ישוב ארץ ישראל" ושגם היא אחת מתרי"ג מצוות!

בודד היה יצחק ברויאר גם בין "חבריו" שבמחנה הציוני. כמותם שאף גם הוא לבנות את הארץ ולהגדיל את יישובה. ואף על פי כן היתה תהום פעורה ביניהם. כיהודי הוא בו לשאיפות הלאומיות של העם הציוני החי-לוני. הוא בו לאהבת המולדת החילונית, אם אין מטרתה להשליט בה את התורה; הוא בו ללאומיות חילונית, שאין תכליתה הקמת "עם התורה". הנה זו ה"ציונות" של יצחק ברויאר, והיא נבדלת מן הציונות החילונית

בעומק תפיסתה הדתית. אך יש כאן גם הבדל מעשי שאולי עדיין לא הוערך כראוי.

יחסו של יצחק ברויאר לתחיה הלאומית היה דומה ליחסו לאמנציפציה החברתית. כי לא אנחנו נלחמנו לשוויון הזכויות, שהוענק לנו באירופה בעקבות האמנציפציה. אך משקיבלנו את שוויון הזכויות, היה עלינו לראות בו נסיון ותפקיד גדול. כי כבר יצאה התורה מאפילת הגיטו הצר, ועלינו להשליט אותה מעתה בכל המרחב הגדול של החיים המודרניים. וכעין זה גם ביחס לתחיה הלאומית. לא אנחנו ביקשנו את האמנציפציה הלאומית, שהוענקה לנו על ידי חבר הלאומים. כי אנחנו — בני עם התורה — היינו מחכים. היינו ממתנינים, שהקב"ה יפדה את שכינתו מן הגלות, ויחזור אל ארצו ואל מדינתו. אך הנה התחייה הלאומית היא עובדה! הנעצום עינים מן התפקידים הגדולים המוטלים עלינו לעת כזאת? הנסתגר בגבולות "הישוב הישן"? הן הארץ הזאת שניתנה לנו עתה, היא ארץ התורה, ארץ מלכות ה'! הן זהו עתה תפקידנו הדתי הגדול: להצטרף אל הבונים את ארץ התורה — כדי להרחיב בה את שלטון התורה!

הנה זו אהבת ארץ ישראל של עם התורה, ואלו הן גבולותיה! כי עם התורה אוהב רק את התורה; אך הוא מחייב גם את המציאות של "דרך ארץ", כדי להשליט בה את תורת ה'. קל וחומר שהוא מחייב את "דרך ארץ ישראל", שיש בה כדי לקרב את גאולת השכינה. אך אין זה מתפקידו של עם התורה ליצור לתורה את המציאות לשלטונה; כי המציאות נתונה מידי ה', אבל חובתנו להשליט בה את התורה. אם המציאות היא הגיטו, הרי התורה היא בגלות, ומלכותה מלכות מקוטעת; ואם המציאות היא ארץ ישראל המתחדשת, תמלוך בה התורה מלכות שלמה!

מכאן יחסו הדו-ערכי של יצחק ברויאר אל כל השאיפות הלאומיות של התנועה ציונית. בכל נפשו אהב את ארץ ישראל המתחדשת וביקש להיות בין בונים ומיישביה. בכל לבו ברך על הצהרת בלפור וראה בה מופת של ההשגחה העליונה. כי הוא הבין את המשמעות הדתית של התחיה הלאומית, המחזירה לתורה את ארצה ואת מדינתה. ואף על פי כן הוא סלד מן ההמולה המדינית, שהיתה כרוכה עם התחיה הלאומית. אימרתו של וייצמן, שארץ ישראל תהיה יהודית כדרך שאנגליה היא אנגלית, כמעט הוציאה אותו מן הכלים. הוא ראה בה שיא של שוביניזם חילוני, אהבת מולדת של אומה ציונית-חילונית. לאומנות מעין זאת היא אם כל חטאת מלחמה;

עם ומדינה במשנת יצחק ברויאר

"היא תכתים את ישראל בדמי נקיים — כדרך שהכתימה את העם האנגלי"⁸.

הנה זו הבעייתיות הכפולה של משנת "עם התורה". מי שטוען היום שהוא מחנך ל"עם התורה" חייב להתמודד עם שתי הבעיות האלה. עליו לקבוע עמדה לבעיית ההתפלגות של העם הציוני מן העם היהודי; וקשה לראות איך יסביר את משנתו — מבלי להזדהות עם הכנענים או עם נטורי קרתא. אך קשה לא פחות בעיית היחס אל המעשה הציוני. כי אין דיו למחנך של ימינו, שהוא מחייב את הצהרת בלפור; אין דיו שהוא רואה בה מעשה ה', המטיל עלינו חובות ותפקידים. שכן חניכינו מחייבים את עצם המהפכה שהביאה לידי הצהרת בלפור; הם מבקשים להזדהות עם אלה שמסרו את נפשם בביצות ובטרשים כדי להחזיר לישראל את ארצו ואת מדינתו. אולם היש לנו כח להתנכר לכל אלה — ולחייב, בשם "עם התורה", רק את ההשגים שהם השיגו?

פתרון לבעייתיות של משנת עם התורה מצוי רק במשנת הרב קוק. יצחק ברויאר עצמו נפגש עם הרב קוק פעמים אחדות, אך לא עלה בידו לפתור את חידת אישיותו. כל ימיו הוא התייחס בחשד עמוק לכל אדם שהיה קרוב לשיטת ה"מזרחי". הוא הבין — אם כי לא הצדיק — את הציונות החילונית; אך בשום פנים לא יכול היה להשלים עם השיטה המיוצגת על ידי המזרחי. הנה כאן יהודים, הקוראים לעצמם "דתיים", אך על כרחם הם מאמינים שהעם היהודי הוא עם חילוני, לא כתוצאה של התורה, אלא קודם לתורה. עם ככל העמים, המלוכד על ידי קשרים של גזע ומולדת. אפילו יכריזו בפיהם, שהם בנים ל"עם התורה", מעשיהם מכחישים את דבריהם. אם אמת בפיהם שהם בני "עם התורה" מה קושר אותם עם העם הציוני? מה היא הזהות הלאומית בין יהודי לבין ציוני?

כך יש להבין את הזעזוע, שפקד את יצחק ברויאר בשעת פגישתו עם הרב קוק. הנה כאן יהודי ציוני — ואף על פי כן "אין בו שמץ של אפיקורסות"⁹! ניסוח זה נראה לנו היום משונה ומתמיה; אך בפיו של יצחק ברויאר הוא כמעט מובן מאליו. שהרי כיצד יפרנס את המחזה הזה: אמונה עמוקה באפיו העל-טבעי של העם היהודי — בצד הזדהות עם העם הציוני החילוני!

פתרון הבעיה הזאת הוא במשנת הרב קוק עצמו; ומכאן גם פתרון כל הבעיות של "עם התורה". שכן כל עוד נסתפק בהגדרות של תורת הנגלה,

8 שם, עמ' 49.

9 שמעתי מפי הרב בר שאול ז"ל.

הרי אין כאן אלא ברירה אחת: העם היהודי הוא תוצאה נסית של מתן תורה — או הוא תוצאה טבעית של דם וגזע. הברירה בין שתי התפיסות האלה היא הברירה בין אמונה לכפירה.

אך במשנת הרב קוק, הנשענת על תורת הסוד, אין הברירה פשוטה כל כך. כאן העם היהודי הוא באמת תוצאה של דם וגזע, — ואף על פי כן כולה תופעה נסית. כי הגורם החיצוני של הלאומיות היהודית הוא "סגולתו" המיוחדת של הגזע היהודי; וסגולה זו היא תופעה אלהית על־טבעית. היא מתבטאת בגעגועים להידיבק בה, לשמוע ולקיים את תורתו. כי רק עם ישראל לבדו "מסוגל" אל התורה. נשמות בניו רמוזות באותיותיה, ותכונותיהם מתאימות לתכנה. בזכות סגולתו קיבל את התורה ולא יוכל לעזבה עולמית.

הסגולה האלהית המיוחדת לישראל היא הנתון החיצוני של הלאומיות היהודית. היא המפרנסת את התודעה הלאומית היהודית וקובעת גם את השתייכות היחידים לעמם. אלא שטיב התודעה הזאת תלוי בבחירה החפשית של כל יהודי. זכה — הרי הוא מבין את סגולת נפשו ומספק את רצונו האמתי; לא זכה — הרי הוא מתכחש לטבע נשמתו ומדכא בכח את רצונה האמתי. אך אין אדם מזרע ישראל פטור מן ההתמודדות עם סגולתו האלהית. זכה או הפסיד, הגיע לשלמות ולהרמוניה עם עצמו או נקרע על ידי הסתירות בין רצונותיו המנוגדים, לעולם הוא נאבק כיהודי, זוכה כיהודי או נכשל כיהודי.

משום כך כל מקום שיהודים מתלכדים לציבור, הרי כאן ציבור יהודי. כי היהדות איננה רק עובדה משפטית, הניכרת בציות בלבד, אלא היהדות היא עובדה נפשית הניכרת גם בהתכחשות. והסגולה היהודית לקיים את התורה היא עובדה כפויה על כל אדם מישראל. היא עובדה ומציאות כדרך שהכפיפות לתורה היא עובדה ומציאות. "לא יוכל להימלט ולהינצל ממנה אפילו אחד מזרע יעקב לעולם בין ברצונו בין שלא ברצונו" (איגרת תימן). משום כך אין לך יהודי, שאין לו תודעה יהודית. אפילו אין זו ניוונה מן הכפיפות המשפטית, על כרחו היא ניוונה מן הסגולה הנפשית; אפילו אין סגולתו מודעת לו, על כרחו היא פועמת בתודעתו ובמעשיו.

"עם סגולה", — ולא עם התורה — הוא המושג השגור בפי כל יהודי. בני תורה הוגים בו, ויהודי בית המדרש דורשים בו. כולם יודעים את סוד "מי הוא יהודי": לא חבר לאיחוד משפטי, אלא בן לעם סגולה. כי היהודי שונה מן הגוי במהותו, — ירצה או ימאן. סגולתו המיוחדת היא יסוד תודעתו ויסוד הווייתו הלאומית.

ורק "עם סגולה" — ולא "עם התורה" — יענה לאתגר של הלאומיות

עם ומדינה במשנת יצחק ברויאר

הציונית; רק הוא מסביר את הצלחת הציונות כהתגלות אלהית של נס הקיום היהודי. כי מה היא התודעה הלאומית, שליכדה את היהודים הציונים לאומה? הן כבר ניטלו מהם הארץ והמדינה, השומרות על ייחודו הלאומי של כל עם! ועתה כבר ניטלה גם האמונה הדתית, שהיתה, לשעבר, כעין מולדת של היהודים. מה עוד נותר מזהותם הלאומית — מלבד סגולתם האלהית העל־טבעית?

פלא ההצלחה של הלאומיות הציונית חושף את סוד הקיום היהודי. אולי לשם כך הצליח ה' את דרכה: לבל יעלה על הדעת, שהיהדות היא רק עובדה משפטית; להתודע ולהיגלות שישראל עם סגולה, ורק כך יוסבר סוד נצח ישראל.

אישיותו של הרב קוק היתה חידה בעיני יצחק ברויאר; אך החידה העולה ממשנת יצחק ברויאר — פתרונה במשנת הרב קוק. אף על פי כן דבר גדול למדנו ממשנת "עם התורה", ודבר זה, כמדומה, אין לו פירכא: אי אפשר להסתייג מן המיסטיקה של הרב קוק — ולהישאר יחד עם זה ציוני דתי. כי משנת "עם התורה" חושפת את הסתירה הפנימית של הציונים הדתיים ה"רציונליסטיים", של המאמינים במשנה הציונית — אך מתנגדים ל"גזענות" של תורת ה"סגולה". לא נבוא לשלול את כשרות אמונתם הרציונליסטית, אך נפקפק בזכותם להיות ציונים דתיים.

משל היה נקוט בפיו של יצחק ברויאר כדי להדגים בו את משנת "עם התורה": גם ערבה כלולה בין ארבעת המינים, כדרך שגם רשעים כלולים במסגרת "עם התורה". במה דברים אמורים? אם ערבה "אגודה" עם לולב והדס — ורשעים טפלים לצדיקים; אך אם ערבה מבקשת להיות "אגד" לעצמה — אין לה תקנה אלא בחיבוט!¹⁰

משל אחר נקוט בבית מדרשו של הרב קוק: כל שבעת ימי החג ערבה אגודה עם לולב והדס, — ורשעים טפלים לצדיקים. אך ביום השביעי ערבה ניטלת לעצמה. היא מסמלת את הסגולה הישראלית הטבעית — הקודמת לתורה ולמעשים. אף זו ראויה לבוא אל הקודש — ולעמוד לצד המזבח!¹¹

10 Mein Weg (בכתב יד).

11 שמעתי בשם רצ"י קוק שליט"א.